

מאחורי הקלעים של הורות ישראלית

חגים וטקסים

פתוח
ימות קרן מנדל לפיתוח חזון בחינוך

קרן מנדל
The Mandel Foundation

מאחורי הקלעים של הורות ישראלית

חגים וטקסים

כתבה וערכה: יעל בר-לב

עריכה לשונית: דורית בונה

תוכן עניינים

פתח דבר	5
קבוצת ראש פינה	7
תאור המפגשים	8
תוכנות מהתהליך	11
זהות ישראלית, זיקה ליהדות ושייכות אוניברסלית.	11
מה בין טקסים חברתיים לחירות אישית?	14
הציבורי, המשפחתי והאישי כמעגלי התייחסות של זיקה למסורת.	16
תוכנות ביחס לתהליך הקבוצתי.	18
שאלות והמלצות להמשך "פתיח"	21
סקירת הקיים בישראל בתחומים שבהם עוסק המסמך	24

פתח דבר

מסמך זה הוא פרי של סדרת מפגשים שהתקיימה כחלק מפעילות תכנית "פתיח" - יזמות קרן מנדל לפיתוח חזון בחינוך. תכנית "פתיח" פועלת לקידום יצירה רעיונית ומעשית בתחום החינוך בישראל. התכנית מתמקדת בפיתוח היצע של תפיסות רעיוניות שיכולות להיות רלוונטיות לעשייה חינוכית חיונית בישראל כיום.

במסגרת המפגשים עסקנו, אני והורים נוספים, בהיבט אחד של השאלה לאילו ערכים ותכנים אנו רוצים לחנך את ילדינו כישראלים, ולאילו חוויית השתייכות שלהם אנחנו תורמים או מכוונים. ההיבט המתואר במסמך זה עוסק במערכות הקשרים שלנו, כהורים, לתרבותנו ובהשלכותיהם של אלה על התכנים והאופנים שבהם אנו בוחרים לחנך את ילדינו. יש בכוונתנו להרחיב את פעילות "פתיח" עם הורים, וליצור את האפשרות לעסוק בהיבטים נוספים של ההורות הישראלית! תיעוד של שיחות בהיבטים נוספים יפורסם בעתיד בסדרה "שאלות ומחשבות מאחורי הקלעים של הורות ישראלית", שזהו הפרסום הראשון בה.

על פי תפיסתנו, עשייה חינוכית מתקיימת בכל מקום שבו אנשים משפיעים על עמדותיהם ותפיסותיהם של אחרים, והעוסקים בחינוך הם אלה אשר בתוקף תפקידם, מעמדם ומעשייה משפיעים על עמדותיהם ותפיסותיהם של אחרים. על פי תפיסה זו אנו רואים בהורים, באנשי רוח, באנשי תקשורת, במחנכים במקצועם ובבעלי עניין בציבור הרחב שותפים לשאלות, להתלבטויות, ולעשייה בתחום החינוך.

ההתנסות המתוארת במסמך זה עוסקת בבירור תפיסותינו כהורים, אשר משתייכים לסגזר המוגדר יהודי-חילוני, ביחס למערכת הקשרים שלנו לתרבותנו היהודית-ישראלית וביחס להשלכותיהם של אלה על חינוך ילדינו. ההורים שהשתתפו בפגישות הם תושבי אזור ראש פינה, וכולם בחרו לחנך את ילדיהם בדרך של "חינוך ביתי"², בגישת ה-*unschooling*.

בחרתי להיפגש דווקא עם קבוצה זו, אף על פי שאינה מייצגת את ציבור ההורים בישראל, משום שהנחתי שהורים אלה פועלים מתוך בחירה מודעת ומחויבות עמוקה ביחס לחינוך ילדיהם. למרות זאת, שיערתי שדווקא בתחום הזיקה ליהדותם, הם פועלים, כמוני, בעיקר מכוח ההרגל ולא מתוך מודעות ובחירה כבתחומים אחרים. אני שימשתי בקבוצה זו יזמת ומנחה-משתתפת.

סדרת המפגשים הוגבלה מראש לשישה במספר, ולכן היה ברור שבמסגרת הזו נוכל רק להעלות את השאלות "ולגעת" בקצותיהן בלבד ולא לקיים תהליך בירור שלם. עבורי ועבור "פתיח" הייתה התנסות זו גישוש ראשוני ביחס לאפשרות לפעול עם הורים ליצירה ולחידוש רעיוניים ומעשיים

בתחום ההורות הישראלית. בסדר היום ההורי הצפוף של ימנו תהליכים מוכּנים של התבוננות עצמית של הורים כמחנכים ועיצוב דרכם על בסיס ההתבוננות אינם שכיחים, ואם אלה מתרחשים הם ממוקדים בדרך כלל בתפקיד ההורים בהיבטים הפסיכולוגיים וההתפתחותיים של ילדיהם ופחות בהיבטים של תרומתם להתפתחות הזהות והשייכות התרבותית.

החלטתי להעלות את תמצית התהליך שקיימנו על הכתב על מנת לשתף בו בעלי ובעלות עניין נוספים ואני מזמינה את הקוראות והקוראים של דוח זה לאחוז בקצה החוט שהתנסות זו מציעה ולהמשיך, בדרכם, את הבירור שנפתח כאן.

קבוצת ראש פינה

קבוצת ההורים שעמם נפגשתי נוהגת להיפגש בקביעות אחת לשבוע. זה מפגש המתקיים כבר שנים ומשמש קבוצה השתייכות לאמהות שבחרו בדרך של חינוך ביתי, ולילדיהן³. המפגש מתקיים ביום קבוע, בבית קבוע. האמהות והילדים המשתתפים מגיעים על פי נוחותם בין השעות 11:00 - 18:00. מקובל שכל אם מביאה אתה תבשיל לארוחת צהריים משותפת.

הפורום כולל גרעין של משפחות קבועות, ומשפחות אחרות המגיעות על בסיס מזדמן. טווח הגילים של הילדים (בתקופה בה נערכו המפגשים) בין חצי שנה לשנים עשרה שנים. המפגש אינו מובנה ומתפתח ללא תכתיבים מוגדרים מראש, במהלכו מתקיימת ארוחת צהריים משותפת. ההכנות לארוחה מתחילות בדרך כלל בעקבות "בטן מקרקרת" של אחת האמהות. הילדים מוזמנים לבוא לאכול. מי שרוצה מצטרף. ביתר הזמן הילדים פועלים באופן חופשי בחלל הבית ובחצר. האמהות משוחחות ביניהן שיחות מזדמנות בתחומי עניין משותפים בהרכבים משתנים ועסוקות עם הילדים במשחק משותף, הקראת סיפור, קינוח אף, מעורבות לעתים במקרים של מריבות בין הילדים ועוד. אני הצטרפתי למפגשים אלה לתקופה של כחודשיים בתדירות של אחת לשבועיים בערך. כדי לקיים את הבירור שעליו החלטנו היה צורך להתכנס יחד בזמן מוגדר לשיחה משותפת. לצורך כך קבענו את השעתיים שלאחר ארוחת הצהריים כזמן למפגשים שלנו, שהיו מעין מפגשים "בתוך" המפגשים השגרתיים של הקבוצה. דמיינו לרגע כתמונה רגע טיפוסי מתוך מפגש שגרתי של הקבוצה: בחלל הסלון של הבית המארח אמה מקריאה סיפור לילד, שלושה ילדים משחקים בתחפושות, שני ילדים רבים זה עם זה, והאמהות מנסות לברר מה קורה ולהשכין שלום במידת האפשר, ילדה ששיחקה בחצר נופלת ומקבלת מכה, היא בוכה ואמה יוצאת מהבית החוצה לראות מה קרה, ילד אחר עושה פיפי על הרצפה ואמו נגשת לנקות, שתי אמהות מניקות, אמה משחקת במשחק קופסה עם שני ילדים, שלושה ילדים משחקים בארגז החול שבחצר.

התנאים הללו לא נראו אופטימליים לקיום הפגישות. המשתתפות לא יכלו להתמסר ברציפות לדיון ולשיחה עקב הצורך להיענות בכל רגע לצרכים הספונטניים של ילדיהן. גם משימת ההנחה בסיטואציה כזו מורכבת וספק אפשרית.

למרות כל אלה החלטנו לתת סיכוי לתהליך, להיפגש בקביעות ולנסות להתמקד בדיון סביב המטרה שהגדרנו לעצמנו. האמהות שגילו עניין התחייבו להיות נוכחות בכל המפגשים ולשמור על קשב וקשר לדיון ככל האפשר במסגרת התנאים הקיימים. ככל שחלפו המפגשים הופתענו בעצמנו מהמידה שבה הצלחנו להתרכז בדיון ולקיים שיחה מעמיקה ומתפתחת, למרות התנאים שנראו בתחילה כמעט בלתי אפשריים ולמרות היות השיחה מקוטעת.

תיאור המפגשים

אתאר בקצרה את תכני המפגשים על פי הרצף שבו התקיימו. חלק זה של המסמך נועד לתת לקורא/ת תמונת מסגרת לגבי מה שהתרחש בפגישות, לפני הדיון בתוכנות ובהמלצות להמשך. **במפגש הראשון** הצגתי בפני המשתתפות בקבוצה את המוטיבציה שלי לקיים את המפגשים ואת המטרות העומדות לנגד עיניי, והזמנתי אותן לסדרת המפגשים לבירור ראשוני של השאלות שאותן הצגתי. התניתי את קיום המפגשים במספר מינימלי של משתתפות, שתתחייבנה לקחת חלק בכל ששת המפגשים. היו אמהות שגילו עניין, ושש מתוכן התחייבו להשתתף במפגשים בקביעות (בפועל השתתפו יותר). באותה פגישה גם הגדרנו את חלוקת האחריות ביני ובין המשתתפות והעלינו נושאים שבהן נרצה לעסוק. המשתתפות העלו כמה נושאים:

חגים: מה יחסנו לחגי ישראל, איזה טעם אנחנו מוצאות בציון החגים, כיצד נרצה לחגוג את החגים בקרב משפחותינו?

טקסי חיים: טקס ברית המילה וטקסים נוספים. טקס ברית המילה העסיק את משתתפות הקבוצה עוד קודם לכן, בעיקר בהיבט של השאלה אם למול את בניהן או לא. טקסים נוספים שהוזכרו כאפשריים לבירור היו טקסי בר/בת מצווה וחתונה.

תפילה: מהי תפילה, מה יכולה להיות תפילה עבור אדם לא דתי?

הלכות יהודיות במנהגי אבלות וחתונה: הרצון ללמוד ואולי גם לאמץ מנהגי חיים שיש בהם "חכמת חיים", מתוך הלכות אבלות וחתונה. המשתתפות הביאו דוגמאות למצוות שבהן פגשו בעבר ושהשפיעו על האופן שבו הן נוהגות: המצווה להשתתף ולשמוח בחתונות של אחרים והמצווה לנחם אבלים.

עריכת היכרות עם **תכנים יהודיים היכולים לשמש יסוד למנהגים בתחום ההורות:** הרצון לבדוק את האפשרות לשאוב מן התכנים היהודיים חכמת חיים והרגלי התנהגות שיכולים להעניק השראה בתחום ההורות.

נושא החגים זכה להתעניינות של סרבית המשתתפות והחלטנו לעסוק בו תחילה. היות שהמפגש הראשון התקיים בתחילת הקיץ והחג הקרוב היה ראש השנה, הגדרנו לעצמנו, לבקשת המשתתפות, יעד מעשי לתהליך: כאשר יגיע המועד, תדע כל אחת מאתנו כיצד היא רוצה לציין את ראש השנה במשפחתה ותהיה מודעת למניעים לבחירתה. בעבורי, היה ליעד הזה תפקיד "פדגוגי" והוא שימש כיסוד המארגן של התהליך.

במפגש השני עסקנו בראש השנה. קראנו טקסטים המתייחסים לחג, שאותם ליקטתי לקראת המפגש מאתר האינטרנט "מכון החגים" ומעמיתים מ"המדרשה באורנים" - מרכז חינוכי

להתחדשות החיים היהודיים בישראל במכללת אורנים. לאחר קריאת טקסטים ממקורות נוספים והתייעצות עם חברים בצוות, נראו לי הטקסטים הללו כמקורות מתאימים לקבוצה להיכרות ראשונית עם תכני החג ביהדות.

קריאת הטקסטים במפגש לא עוררה הד בלב המשתתפות והן החלו להעלות מתוך עצמן קשרים בין החג היהודי לתופעות טבע שונות, כמו מחזור עונות השנה ומחזור הירח, ולהשוות את החג לאמונות ומנהגים בדתות אחרות. בהקשר זה קראנו במפגש שלאחר מכן, ביזמת כמה מחברות הקבוצה, מאמר שהופיע בכתב העת "באופן טבעי", הקושר בין ראש השנה היהודי לעונות השנה ולמסורת סינית עתיקה⁴.

למפגש השלישי הבאתי, לבקשת המשתתפות, טקסטים "ראשוניים" שגם אותם בחרתי בהתייעצות עם עמיתים במכון מנדל. הטקסטים כללו את הלכות ראש השנה מתוך "שולחן ערוך" ואת מסכת ראש השנה במשנה. שאלת בחירת הטקסטים וקריאתם עלתה כשאלה מרכזית במפגש, וקבלה ביטוי סביב שני מוקדים מרכזיים:

❖ האם להסתמך על מקורות יהודיים שאינם מוכרים לנו או לברר מה הייש" שלנו וממנו להמשיך הלאה?

❖ האם עלינו להיעזר באדם חיצוני, מלומד ובקי במקורות, שיחשוף אותנו ליהדות שאיננו מכירות, או להישאר באי-הידיעה ובאי-הבהירות שלנו, ולברר לעומק את הקשר שאנו חשות (או איננו חשות) ליהדותנו?

במהלך הדיון קראנו מעט מהלכות ראש השנה מתוך "שולחן ערוך", ואת הטקסט "לוח השנה העברי כמורה רחני", מתוך כתב העת "באופן טבעי", קראנו במלואו. מערכת הקשרים המוצגת בטקסט בין ראש השנה היהודי לעונות השנה ולמסורת סינית עתיקה עורר עניין בקבוצה כבר במפגש הקודם. הטקסט נתפס כרלוונטי, ולאחר קריאתו חלקו המשתתפות עם הקבוצה את המשמעויות שהן מוצאות בחג בהשראת הטקסט.

בסיום המפגש התפתח דיון לוחט בנושא המתח שבין החירות אישית לבין הגבלותיה. הדיון התחיל בעקבות שאלה שהפנתה אחת המשתתפות אל הקבוצה: האם ההלכה מגבילה את החופש האישי או דווקא תורמת לו? הדיון היה סוער במיוחד, והוא מפורט בהמשך, תחת הכותרת **מה בין טקסים חברתיים לחירות אישית?** הדיון היה מרתק ולמעשה כרך יחדיו שני הקשרים מרכזיים שהתקיימו באותה עת בקבוצה: שאלת ההלימה והסתירה בין חיים יהודיים לחירות אישית, ושאלות החופש וגבולותיו בחינוך הביתי.

במפגש הרביעי עלו שאלות הנוגעות לקשרים שבין ציון החגים במעגל האישי, המשפחתי והציבורי לסוגי הריטואלים האפשריים לציון החגים. עלו שאלות כמו: באיזה פורום נרצה לחגוג את

החג - אישי? משפחתי? קהילתי? כיצד ניצור את הקשר בין המשמעות האישית שיש לחג עבורנו לבין המעגלים האחרים? האם יש לנו בכלל קהילה לחגוג בה את החג? האם נרצה בקהילה כזו, או אולי לא?

עוד עלתה במפגש תחושה שלמרות רצוננו לא נוכל להיסמך על החיבור למחזוריות בטבע לשם יצירת משמעות לראש השנה, שכן אין הוא יסוד חזק דיו. בסוף המפגש החליטה הקבוצה ללמוד על חשבון הנפש ביהדות, שהתגלה בלמידה במפגשים הקודמים בנושא מרכזי במסורת היהודית ביחס לראש השנה.

במפגש החמישי הצעתי לקבוצה לבחור בין שני אפיקים שונים שהצעתי לדיון סביב נושא חשבון הנפש. האחד הוא עיסוק בשאלת חשבון הנפש האישי בראש השנה ושאלת קישורו אל הילדים במשפחה. במפגש הקודם עלתה השאלה: איך נגרום לילדינו לחוש קרבה לריטואל חשבון הנפש כחלק מהמסורת שנרצה לפתח סביב החג? האפיק השני הוא התנסות בפועל בריטואל של חשבון נפש באמצעות התבוננות של הקבוצה בעצמה ובתהליך שעברה בארבעת המפגשים הקודמים. הקבוצה בחרה באפשרות השנייה, וקיימנו שיחה סביב השאלות: מה "יוצא לנו" מהתהליך שאנחנו מקיימות? מה היינו רוצות ש"יצא" מהתהליך ולא קורה בינתיים? השיחה הייתה עשירה ודינמית והתייחסה להיבטים תוכניים ותהליכיים של ההתנסות המשותפת.

המפגש השישי התקיים זמן קצר אחרי ראש השנה. המשתתפות סיפרו לקבוצה איך עבר החג עליהן ועל משפחותיהן. חלק מהמשתתפות העידו על השפעה מודעת וישירה שהייתה לסדרת המפגשים על האופן שבחרו לחגוג את החג, אחרות חגגו כמו תמיד ונשארו עם "נקודות למחשבה" הנוגעות באופן כללי יותר לנושאים שבהם עסקנו, ולא ציינו השפעה נקודתית ומוחשית על אופן ציונו של החג.

תובנות מהתהליך

בהתבוננות בפרוטוקולים של המפגשים זיהיתי כמה קטגוריות של התייחסות, שאותן אני בוחרת להציג במסמך זה:

- ❖ זהות ישראלית, זיקה ליהדות ושייכות אוניברסלית.
- ❖ מה בין טקסים חברתיים לחירות אישית?
- ❖ הציבורי, המשפחתי והאישי כמעגלי התייחסות של זיקה למסורת.
- ❖ תובנות ביחס לתהליך הקבוצתי.

ניתן לראות שהמטרה המוגדרת והמעשית של בירור האופן שבו נרצה לחגוג את ראש-השנה במשפחותינו העלתה את הצורך לברור שאלות רחבות יותר בתחום של שייכות תרבותית.

את תכני המפגשים אציג להלן כשיחות ערוכות כשהדברים מוצגים בלשון אומרם, **בשמות בדויים**; בחלק מהמקרים ערכתי את סדר הדוברות וקיבצתי דברים שנאמרו במקוטע לכדי רצפים; ככלל, נמנעתי מלהרחיק לכת בפרשנות, מתוך רצון לשתף בהצגת תמונה קרובה ככל האפשר לאופן ולתוכן של הדברים כפי שהתרחשו, ובכך לאפשר לקורא/ת מרחב פתוח לפרשנות. עם זאת, הוספתי מבט פרשני מסוים שהוא תוצר ההתבוננות שלי ושל עמיתיי על התכנים שעלו.

זהות ישראלית, זיקה ליהדות והשתייכות אוניברסלית

איריס: "זו התרבות שלי. זה ברור לי שאני חוגגת את החגים היהודיים. זה ברור שאדם צריך ריטואלים קבועים בחיים, ועל זה גדלתי. אם הייתי גדלה בצרפת אולי הייתי בוחרת אחרת, כאן אני חיה בחברה יהודית וזו התרבות שלי"
שרון: "... אם היית עוברת לאוסטרליה אני בטוחה שהיית חוגגת חגים יהודיים ולא אוסטרליים".

ההסכמה ביחס לרצון לציין חגים בכלל והבחירה לציין חגים יהודיים דווקא (לפחות כל עוד אנו חיים בישראל) הייתה גורפת ונתפסה כעובדה מובנת מאליה. השאלות והמבוכה צפו ועלו כאשר העסקנו בניסיונו לברר מהו יחסנו לחג: אילו משמעויות אנחנו מוצאות או לא מוצאות במסורות שקיימות ביחס לחג, כמו המסורת היהודית הקדומה או המסורת הקיבוצית? באיזה אופן נרצה לחגוג ומדוע?

איריס: ברוב התרבויות יש משמעות לארבעה ימים בשנה - היום הארוך ביותר, היום הקצר ביותר ושני ימי השוויון. ראש השנה הוא הכי קרוב ליום השוויון הסתווי. ברוב התרבויות לימי השוויון יש משמעויות של התחלה וסיום, היפוך וכו'. אם רוצים לבדוק חגים, צריך לבדוק אותם בהקשר למה שקורה ב"חוץ", ביקום, במה שקורה בעולם. חסרה לי בחומר (שקראנו) הרחבה בנושא הזה. אני לא רואה איך המסרים שקראנו קשורים להתרחשות היקוסית הזאת ולמשמעויות התרבותיות שלה.

נורית: אני דווקא כן רואה - זו בדיוק המשמעות של יום כיפור וראש השנה: אתה מתחדש, אתה מתחיל מהתחלה.

איריס: אז יש (ביום כיפור) שיפוט של טוב ורע.

נורית: זה לא דווקא טוב ורע, זה בכלל חשבון נפש.

איריס: השיפוט לטוב ורע לא כל כך מוכר לי מתרבויות אחרות. פרשת השבוע היא טכניקה

להתייחס לנושאים בשנה. עונות השנה היא עוד טכניקה.

חן: אני מרגישה שהחגים עונים על צורך אנושי-פסיכולוגי-רוחני. וההזדמנות החוזרת לפגוש בהם

שוב ושוב במהלך החיים יכולה ליצור הזדמנות לצמיחה אישית.

איריס: לדעתי קודם כל נוצרו המנהגים כמענה להתרחשויות ביקום, ורק אחר כך הולכשו עליהם

ה"הסברים והצידוקים" הדתיים.

מיכל: המצאת טקסים על גבי התרחשויות העולם באה כדי ליצור מציאות של ביטחון בעולם

- במחזוריות ובהמשכיות שלו.

...

שרון: "אני מרגישה שהחיים שלנו כל כך אחרים ממה שנעשה, שנכתב, שנאמר... שצריך עכשיו

להמציא את הגלגל מחדש. לא הייתי מסציאה את החגים מחדש, הייתי יוצרת תכנים".

איריס: "צריך להבין קודם כל את מה שהיה".

מיכל: "לא צריך דווקא להבין את מה שהיה, צריך להבין את מה שעכשיו, וליצור משם".

איריס: "צריך לחזור למקור, להבנת המהות".

שרון: "אבל החיים השתנו".

איריס: "רק החיצוני השתנה".

שרון: "לא, בכלל לא רק החיצוני השתנה. משהו במהות השתנה".

איריס: "השאלה אם את רוצה להיות שייכת למשהו או להיות חדשה לגמרי".

מיכל: "יצירת גלגל חדש, יש מאין, מרגישה מלאכותית".

יסמין: "צריך להמציא את זה אם רוצים. וכל דבר שממציאים הוא בעייתי כי הוא תלוש".

ברכה: "אם בכלל רוצים לעשות משהו, אפשר לקחת את מה שיש... לבדוק איפה את מתחברת

ואיפה לא ולשנות לפי מה שמתאים...קשה להתחיל לחלוטין מאפס. העניין לא מרתיע אותי. אני מוכנה לקפוץ למים ואז להרגיש - המים קרים מדי, חמים מדי...את צריכה להיכנס עם מחויבות ואז להצביע ברגליים...".

יסמין: "... כמו שאת מציגה את זה, זה באמת מוזר להתחבר ופתאום להתחיל לעשות טקסים. אבל מצד שני אם לא תעשי, זה לא יהיה".

שרון: "זו סין תחושה של ואקום, שמה עושים בו?"

נועה: "אני לא מתחברת בכלל לפן היהודי. זה לא מצחיק שאני לא יודעת מה זה (משנה, הלכה...). הדברים היחידים שאני כן יודעת על יהדות זה מקיבוץ. כל הילדות שלי לא היה בי משהו שספג ערכים יהודיים".

...

מירי: "אני מרגישה שבגלל שגדלת בבית דתי יש לך את המשמעות שלך, ואת לא מחפשת להמציא גלגל חדש. לנו יש צורך להמציא גלגל חדש. החגים כפי שהם נחגגו בקיבוץ כבר לא רלוונטיים עבורי. אני לא חקלאית וזה לא מדבר אלי".

חן: "נראה לי שההורים שלך עשו את המהפכה שנורית עושה עכשיו. הם חונכו בבית יהודי, ואז הם יצרו 'גלגל חדש'. כשזה טבוע בך, אז מעניין להמציא משהו חדש. אבל אני שאני לי את זה...?".

ייתכן שחיפוש אחר משמעות החג בהקשרים של היקום, הטבע ותרבויות אחרות נבע מתחושה שזיהוי של איכויות אוניברסליות בחג היהודי יקלו עלינו להיפתח אל התכנים והמנהגים היהודיים שבו. ראינו את ההקשר היהודי כמקרה פרטי, כ"כלי" או כ"שיטה" ספציפיים לצורך מימוש של צרכים אוניברסליים הנוגעים ליחס שבין האדם לעולם שבו הוא חי.

בהיות ה"טבע" "טבעי" לשפה המקומית של הקבוצה (המשתייכת כאמור לקהילת "באופן טבעי"), היה הקישור לטבע וליקום קישור בטוח ונינוח אל החג וריכך את העמדה האמביוולנטית של רבות מאתנו לנושא שבו עסקנו: הרצון לבדוק ולכרר היבטים בזהותנו היהודית סחד גיסא, וההתנגדות ליהודיות מאידך גיסא, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בדברי אחת המשתתפות: "(אני רוצה לחשוב) איך אנחנו רואות חגים בלי כל התיק הזה של יהדות ויהודים".

את החתירה להסביר את החג היהודי בהקשר אוניברסלי ניתן להסביר גם באופן אחר. ייתכן שההקשר ה"אוניברסלי" אינו אלא למראית עין, ולמעשה הוא מייצג הקשר ישראלי דווקא. על פי פרשנות זו ניתן להבחין בין שני יסודות בדיון: היסוד הישראלי, הוא המניע אותנו לחפש הקשרים לא-יהודיים לריטואלים היהודיים שאותם יש לנו נטייה לקיים, והוא ה"מתחזה" ל יסוד אוניברסלי ובו חשה הקבוצה "בבית". היסוד השני הוא היסוד היהודי-ישראלי, הקשה יותר לדיון עקב העמדה האמביוולנטית שלנו כישראלים ליהדותנו.

ניתן היה לחוש במבוכה שהיינו שרויות בה, עקב תחושות הפיצול בין הצורך בהשתייכות לתחושת חוסר הקשר ואף ההתנגדות כלפי מסורות העבר (היהודית הקדומה והיהודית-הקבוצית); בין הצורך בריטואלים והרצון להמציא ריטואלים שכלפיהם נחוש משמעות; ובין תחושת הניתוק והמלאכותיות שבהמצאות "גלגל חדש".

כעבור זמן חשנו שתופעות הטבע אינן מספקות לנו אחיזה מספקת בחיפושנו אחר משמעות לחג ושאלנו זקוקות לעוגן נוסף. החלטנו ללמוד יותר את נושא חשבון הנפש, שבמהלך הלמידה התברר לנו כמוטיב מרכזי של ראש השנה במסורת היהודית.

מה בין ציות לכללים חברתיים ובין חירות אישית?

באחד המפגשים העלתה משתתפת בפני הקבוצה את השאלה באיזו מידה הלכה (כמו ההלכה היהודית, לדוגמה) מגבילה או מגדילה את רמת החירות האישית. השאלה הזו עוררה ויכוח סוער בקבוצה, שנמשך גם אחרי סיומו ה"רשמי" של המפגש. בוויכוח נשמעו קולות שונים: היו שטענו שגבולות מעצם מהותם מגבילים את החירות האישית, ולכן הדיון יכול להיות במישור השיפוטי בלבד - האם זה טוב או רע להגביל את החירות האישית, אבל לא ייתכן ויכוח על עצם השאלה אם הלכה מגבילה את החירות האישית של הפרט או לא. לעומתם, היו שטענו שיייתכנו גבולות שקיומם דווקא מגדיל את רמת החירות האישית ולא מגביל אותה.

הדיון עסק למעשה באושיות הקיום של הקבוצה, בהיותה מורכבת מהורים שבחרו לחנך את ילדיהם בדרך שמדגישה חירות אישית ובחירה, והעדפה ברורה של אלה על פני ציות לכללים חיצוניים. כמה שבועות קודם לכן שוחחנו בקבוצה על חינוך ביתי. שאלתי את המשתתפות מדוע בחרו בדרך זו לחינוך ילדיהן. תשובותיהן סבבו גם הן בחלקן סביב המתח שבין חירות אישית ואוטנטיות לבין ציות לכללי החברה, או למשהו שמשהו אחר קבע:

איריס: "כי בבית הספר ילד לא יכול להיות מחובר לרצון שלו, ולא יכול לפעול מתוך הרצון שלו, אלא הוא נתון למחויבויות ולכורח חיצוניים שלא מחוברים לרצונותיו ולצרכיו".
חן: "אני הלכתי לאיבוד בבית הספר. בית הספר פוגע בדימוי העצמי ובתחושת הערך של הילדים. מרגישים בינוניים".

אורית: "כשהיצר הדידקטי שלי או הפחד מחוסר ידע של הילד שלי יפורץ אני מנסה לנצל רגעים מזדמנים כדי ללמד אותו, וזו טעות. כשילד בא לשאול כמה זה מאה ועוד חמישים, הוא רוצה לדעת את התשובה לשאלה הזאת ולא ללמוד חשבון. הניסיון לרתום את ההזדמנות הזאת ללמידה אחרת מסה שהילד התכוון נתקע מהר מאוד והוא חוזר למה שמעניין אותו באמת".

מיכל: "מה זה 'באמת'?' גם הבית הוא סביבה סלאה באילוצים והילד לא עושה בה לגמרי את מה שהוא רוצה... בית הספר לא חייב לפגוע בילדים. יש ילדים שלא נפגעים מבית הספר, ולא נעלמים בבית הספר, אלא מצליחים לפתח ולהשמיע שם את קולם האישי".
יסמין: "מי שלא בולט לשום קיצוניות נעלם בבית הספר ואין לו הזדמנות לפתח את היכולי הייחודי שלו".

אורית: "הרצון של הילדים שלי ללכת לבית הספר נובע מתוך הרצון להיות כמו הילדים האחרים בשכונה, לא ממקום 'אמתי' שזה מה שנכון להם".
מיכל: "גם צורך חברתי הוא מניע לגיטימי, הרצון להיות כמו כולם... את בעצם בכלל לא נותנת לילדים שלך לבחור".

אורית: "נכון, חינוך ביתי הוא לא בהכרח חינוך דמוקרטי. אני ארשה לילדי ללכת לבית הספר כאשר ארגיש שהם מגובשים מספיק ובעלי יכולת ביקורתית כלפי הסביבה במידה (כזאת) שתאפשר להם לבחור את מה שנכון להם, ולא מתוך כניעה לקונפורמיות עם הסביבה".
שרון: "יש כל מיני סגנונות של חינוך ביתי. יש חינוך ביתי שעושה *schooling* מסמך כמו בבית הספר אבל בבית בכוחות עצמיים של ההורים ובסיוע של מורים פרטיים. יש סגנון *unschooling*. איריס: "כשהיו לי ילדים קטנים נחשפתי לאפשרות של חינוך ביתי, ופשוט הרגשתי שזו הדרך הנכונה, ככה צריך לתת לילדים לגדול".

עופר (שהוא בעל הבית המארח. עופר נכח לפעמים במפגשים "מהצד" בעודו שרוי בעיסוקים שונים בבית. נראה שהנושא שעלה משך אותו להשתתף בדיון): "אני מחנך את הילדים שלי כמו שאני חושב, מתוך הבחירה שלי, ולא כי מישהו אמר שצריך כך או אחרת".
אורית: "אני מחנכת את הילדים שלי להיות אנשים בוחרים ולא אנשים מציינים, בניגוד לאופן שבו יחונכו בבית הספר".

אורית: "המילה הלכה יוצרת קונוטציה של אני צריכה לעשות משהו שמישהו אחר אמר. הצד השני הוא הבחירה של הבן אדם מתוך מודעות, החלטה, התבוננות, שאלת שאלות, ולא לעשות כי מישהו, כי פעם, כי...".

עופר: "ההתנגדות שלי לפרקטיקה היהודית וליסחויבות היהודית היא כי זה להתחייב למשהו שמישהו אחר החליט עבורי".

השמירה על חירות אישית כעל בבת עין, והרתיעה סקונפורמיות ומציות לכללים מובנים וחינוניים באה לידי ביטוי גם בשיחה שקיימנו בנושא של טקסים:
שרון: "טקסים זה דבר גברי".
ברכה: "למה? אולי הטקסים שאנחנו מכירות זה דבר גברי...".

שרון: "אני לא מתחברת לזה (לטקסים)..."

מיכל: "בטקס יש משהו שנראה לי מאוד מוחלט כזה. דיברנו על בת מצווה, זה הרי לא משהו שקורה ביום אחד, אז מה משמעות הטקס הזה שעוצרים ועושים אותו פתאום ביום אחד?".

ברכה: "אבל יש הבדל בין לעצור ולומר הנה קרה פה משהו - אבל הוא לא קרה ביום אחד, הוא קרה בתהליך".

שרון: "המניעים לטקס הם גבריים, יש בזה עניין של אגו. טקסי מעבר... צריך להוכיח בהם שאתה אמיץ או תכונות גבריות כאלה".

יסמין: "בספר האימה האדום היא מציעה דברים אחרים...יש בזה משהו עצמתי שמהווה נקודת ציון במעבר לשלב הבא. זה נכון, אלה הטקסים שאנחנו מכירים (הגבריים). אפילו החגים שלנו, הטקסים סביבם בגלל שזו דת והאישה נחותה מהגבר על פי הדת היהודית - אך ורק גברים בנו את הטקסים שלנו ביהדות, אז גם אם מכניסים טקס שמקיימת אותו אישה... הוא נוצר על ידי גברים".

יסמין: "הייתי מדמיינת איך אני מודה כאן לכל אחת... כל כך הרבה אנרגיה השקעתי בזה, ובסוף זה לא בא לידי ביטוי. לא הבאתי עוגה בסוף. אני מרגישה שאני צריכה לעשות משהו... טקס... זה מחבר אותנו לנקודת ההתחלה".

הציבורי, המשפחתי והאישי כמעגלי התייחסות של זיקה למסורת

הקשר בין משמעותיות החג לבין בחירת מעגלי ההשתייכות שבהם נרצה לחגוג אותו העסיק אותנו בכל המפגשים. בחנו את המשמעותיות של חגיגה במעגלים הציבורי-קהילתי, המשפחתי והאישי כמסגרות אפשריות לציון החגים.

מיכל: "החג הזה (ראש השנה) כל כך פנימי - אז מה מוציאים החוצה?"

ברכה: "חגים הם לא רק פנימיים, יש להם משמעות חברתית... צריך למצוא דרכים של עשייה כדי לבטא את משמעותיות החג (עם אחרים)."

מיכל: "ברור לי שזה צריך להיות שלי וברור לי שהילדים צריכים להיות בסביבה".

איריס: "הדתיים עושים בעצם מדיטציה חברתית בבית הכנסת...".

מיכל: "גם מדיטציה זה לא מקום לילדים. איפה הילדים בכל הסיפור הזה...?".

רית: "לשיר אפשר עם ילדים. אם את הופכת את בית הכנסת ליותר ידידותי הוא יכול להיות חלק מזה".

מיכל: איך מכניסים את המשפחה לתהליך של חודש אלול? שני ימי השיא הם פחות שאלה

- אפשר להתפלל בבית, אפשר בבית הכנסת".
שרון: "את מעבירה את זה לפסים מאוד מעשיים, אבל הפעולות האלה (הליכה לבית הכנסת ותפילה) ממש לא מדברות אליי" (אז מה כן אפשר לעשות?).

ככל שלמדנו על ראש השנה, כך התבסס המוטיב של חשבון נפש אישי כמוטיב מרכזי ובעל משמעות בחג בעיני המשתתפות בקבוצה. הייתה תחושה שזה מוטיב המזמין לעיסוק עמוק ופנימי של כל אחת עם עצמה, ועלתה השאלה כיצד ניתן להחצין איכויות אישיות ופנימיות כל כך בריטואלים משפחתיים וקהילתיים, ובפרט, איך אפשר לשתף ילדים צעירים במשמעות הזו של החג.

יותר מפעם התעורר הרצון להשתייך לקהילה של משפחות שבה יחגו החגים במשותף. אבל עם זאת הובע רצון לחגוג במסגרת המשפחתית ולא להיות כפופים למנהגים, חוקים ומגבלות שמטילה קהילה על המשתתפים בה.

מיכל: בשבילי המסגרת לחגוג בה את החגים היא המשפחה - עם ההורים שלי, עם אחותי והילדים שלה. בקיבוץ הפסקנו ללכת לחגיגות בחגים, כי כולם היו מרימים גבה על איך שהילדים שלנו מתנהגים שם. שם היה צריך לשבת במקום בשקט, ומה לעשות שילדים שלנו קצת אחרים ורגילים לאווירה אחרת. נמאס לנו מכל העיניים המסתכלות האלה שאתה לא יכול להתנהג איך שאתה רוצה ואיך שמתאים לך".

חן: "בשבילי החגים הם כלי לחיזוק ולגיבוש של המשפחתיות, במשפחה הגרעינית שלנו. אנחנו מציינים בהבלטה את החגים, ולא דווקא מתוך איזו אמונה או קשר מיוחד למסורת היהודית. אנחנו מציינים את החגים היהודיים כי אלה החגים שלנו, ובהיותם חגים הם משמשים לנו מסגרת או 'סיבה' להתרחשות המשפחתית".

איריס: "אצלנו ראש השנה ופסח הם חגים משפחתיים. נסענו כל כך הרבה קילומטרים בחג הזה רק כדי לפגוש את כל המשפחה. זו הזדמנות לחיזוק קשרים עם המשפחה".

מרבית המשתתפות ראו במשפחה את המרחב לציון החג (במידה שונה של הרחבה מהמשפחה הגרעינית למשפחה מורחבת) ואת המעגל הקהילתי כמעגל נוסף, אם בכלל. אחת המשתתפות העלתה את האפשרות לחגוג את החג בקהילה בלבד, ללא הכרח לציינו בכלל במסגרת המשפחתית: "בגלל שחזרנו לחיות בארץ ישראל היה אפשר לחזור לחגוג את החגים כמו לפני הגלות, באופן יותר ציבורי. הבעיה שהיום אנחנו חיים בחברה מנוכרת מאוד. היום אין לאנשים קהילה. אני גדלתי במושבה קטנה, ויום העצמאות נחגג כחג קהילתי. אני חושבת שזה לא דווקא

הכרחי להתייחס לאפיק המשפחתי. בארצות הברית הרבה אנשים רשומים בבית הכנסת ובכנסייה אלה משמשים עבורם קהילה (ומסגרת לציון החגים)."

רוית: "ברכה אמרה בפעם הקודמת שבית כנסת יכול להיות עם ילדים ואחר ממה שאנחנו מכירות... השבוע התחלנו לחפש בית (למגורים) אבל בפנים אמרתי (לעצמי) למה אני מחפשת לעבור למקום אחר אם אפשר ליצור כאן קהילה. שתהיה אפשרות לכולם לבוא לבית כנסת ולהרגיש נוח ו.... לי זה חשוב. העניין הזה של בית הכנסת ושל דברים מהסוג הזה. אבל גם אני לא הולכת לבית כנסת כי זה כנראה לא מדבר אלי... לבוא יחד כל המשפחה ולשמוח יחד וליצור דברים יחד. אני הייתי שמחה שזה היה כל יום שישי. הקטע הזה של מוסיקה נורא חסר לי. בשביל מוסיקה צריך אנשים. אחד ש, אחד מבשל... צריך חבורה. הפנטזיה שלי כל יום שישי זה שאני כנסת לחדר כזה שמישהו מנגן והילדים רוקדים.... מין קהילה כזאת שעושה יום שישי. זה לא קיבוץ."

מיכל: "זה נשמע כמו קיבוץ".

האפשרות הזו נתפסה כזרה לרוב המשתתפות, לעומת המעגל המשפחתי שנתפס כמובן מאליו. המשפחה נתפסה אצל מרבית המשתתפות כמרחב המתאים ביותר לציון החגים, ולא מתוך רקע או הוויה מסורתיים. נראה שהתא המשפחתי, גם אם השתנה והתגווון מאוד בעשורים האחרונים, משמש עדיין מרחב חשוב ליצירה ולביטוי של תחושות שייכות. ייתכן שמרכזיותה של המשפחה נובעת, בין השאר, מתחושת הוואקום הקיימת בין היחיד למדינה ומהצורך במרחב ביניים ליצירה ולביטוי של שייכות של היחיד לקבוצה ולתרבות מקומית.

תובנות ביחס לתהליך הקבוצתי

כאשר התיישבנו במפגש הראשון סביב השולחן, לאחר שפינינו את שאריות ארוחת הצהריים הטעימה, ועוד לפני שהתחלתי לספר מי אני ומדוע הגעתי, פנתה אליי אחת המשתתפות ואמרה: "רק שתדעי שזאת הפעם הראשונה שכולנו יושבות כאן ככה מסביב לשולחן לשיחה 'מאורגנת' כזאת". סדרת המפגשים המתוארת במסמך זה הייתה התנסות ראשונה מסוגה עבור הקבוצה עמה נפגשתי. שלא כמו המפגשים שהתקיימו עד אז, נשאו המפגשים שלנו אופי מובנה: הם התקיימו בזמן קבוע, סביב נושא קבוע ומתוכנן מראש, כולנו התכנסנו באותו זמן ובאותו מקום לקיום השיחה המשותפת, השיחה הייתה מונחית וממוקדת לעבר יעד שהוגדר מראש. המפגש הראשון לא היה קל, וכמנחה הרגשתי שהקבוצה אינה מורגלת למפגשים מסוג זה. נראה היה שנצטרך לפתח תרבות מקומית של שיחה קבוצתית, כדי שנוכל לקיים את הבירור שבו רצינו.

ואכן במהלך המפגשים התפתחה והתעצבה תרבות כזו, והמשתתפות אף גילו דברים חדשים על עצמן ועל היכולת הקבוצתית, כפי שניתן ללמוד מדברים שנאסרו בשיחת "חשבון הנפש" שקייסנו לקראת סוף התהליך:

נועה: אני חושבת שההתחלה של הפגישות שלנו שהתחילו במין פיצוץ כזה, זה ביטא את מה שהיה עד עכשיו. כי תמיד כשעלה הנושא הזה (יהדות), זה התפוצץ, כי זה תמיד היה נורא אישי. עכשיו זה לא היה אישי, זה היה על הנושא וזה אפשר דיאלוג. עצם העובדה ש(במשך התהליך) כן שמענו אחת את השנייה, כל אחת אמרה מה שהיה לה להגיד, וכל אחת למדה מהשנייה, מכאן אנחנו יכולות להמשיך".

איריס: "... הייתה (למפגשים) השפעה מעבר לראש השנה. אני מרגישה שמהו בנוכחות של מנחה לנושא מסוים שכולנו הסכמנו שהוא מספיק מעניין כדי להיות בו, נתן מקום חיובי כדי לבטא דברים אחרים שרצו לבוא לידי ביטוי בתחומים אחרים בתוך הקבוצה הזאת (ולא באו עד היום)". מיכל: "ראינו ש) במידה מסוימת יש יכולת להתכנס סביב שולחן ולעשות משהו. לא בשיא היעילות, אבל יש לנו הרבה שעות. יש מקום להכניס למפגשים משהו אחר כי... כי כולנו רוצות... צריך פה משהו לעשות.

ברכה: "היא חלק מהכול, זה תהליך ארוך וממושך ועמוק. וזה חלק מהעניין. זה בא בזמן. זה לעמת אותנו עם משהו מבחוץ. משהו יותר מסודר. מישהו שבא עם 'מבט של מעוף הציפור'. את רואה אותנו מבחוץ וזה גרם גם לי להסתכל על עצמנו מבחוץ".

שרון: "זה מאוד יפה שנותנים לנו צ'אנס - אמהות עם ילדים - לעסוק ולדון בנושאים... זה יפה שמקום כמו מכון מחליט לא לפסול (קבוצה כמו שלנו). היו אנשים שהזמנו אותם לעשות אתנו דברים והם לא הסכימו, אפילו בלי לבדוק, ישר הם אמרו: מה זה הברדק הזה?" אורית: "בהתחלה עלתה השאלה אם זה יהיה אפשרי עם הילדים. מתברר שאפשר. הילדים מבינים את זה בסך הכול. הם גם נהנים מזה לדעתי, שאנחנו מורידות את העיניים שלנו מהם קצת".

חן: "מתברר שאפשר להתכנס סביב שולחן ולעשות משהו או ללמוד משהו בתנאים שלנו". אורי (ילדה בת 12, הבוגרת מבין הילדים במפגש): "זה נראה כאילו הילדים משחקים יותר בשקט כשאתן יושבות. אני לא רגילה לזה שכולן יושבות ו... זה נראה יותר טוב ככה.

יסמין: "אני מרגישה שזה משהו שמלווה אותי מאז שהתחלנו לדון בזה בצורה יותר מודעת. אולי גם לפני זה היה משהו לא מודע. זה בא לי בדיוק בתקופה שהרגשתי בחסר, שקינאתי קצת בדתיים שיש להם אמונה במשהו שאני לא יכולה להאמין בו, של סיבה ללדת ילדים, לגדל אותם למות, שיש משהו שהוא מעבר... אני מרגישה שזה טוב אפילו אם לא יוצא מזה משהו, שזה פותח.. אני מרגישה שזה ממשיך לי בכיוונים שונים בבית. זה פן נוסף להתייחס אליו".

שתי תובנות מרכזיות מלוות אותי בהיבט של התהליך הקבוצתי, מתוך החוויה האישית שלי בסדרת

המפגשים: האחת היא ההכרה כי גם בתנאים כאוטיים ומקוטעים ניתן ליצור מסגרת שבה מתקיים תהליך מתפתח, מעמיק והמשכי, המאפשר התפתחות של שיח, הפקת תובנות ואף השלכות התנהגותיות מעשיות לחיי היומיום. התובנה השנייה מתייחסת למידה שבה היבטים של התפתחות התוכן והתהליך הקבוצתי נמזגים זה בזה בסדרות מפגשים מעין אלה. במידה שנרחיב את פעילותנו בתחום זה במסגרת "פתיח", חשוב שנמשיך להקפיד על מקצועיותנו בשני היבטים גם יחד.

שאלות והמלצות להמשך "פתיח"

המשך עבודה עם הורים

בירור הקשר של הורים יהודים-ישראלים לתרבותם והביטוי שקשר זה מקבל בחינוך ילדיהם נראה, בהתבסס על ההתנסות הצנועה שקיימתי עם קבוצת ההורים בראש פינה, כנושא רלוונטי המעורר הורים למחשבה ולדיון, גם אם לא הוגדר מלכתחילה במקום גבוה בסדר העדיפויות שלהם. למדנו גם על הנכונות של הורים להתבונן בדפוסים אשר מעצבים את משפחתיותם והורותם, מתוך התייחסות להקשר התרבותי שבו הם גדלו ושבו הם חיים. באינטראקציה כזו עם הורים יש חדש בהעמדת מוקד התייחסות בציפיות של ההורים מעצמם כמחנכים, ולא כמקובל לעתים קרובות בציפיותיהם מבית הספר ומגן הילדים. השאלה בהתנסות הזו לא הייתה כיצד רואים ההורים את החינוך שצריך להינתן לילדיהם על ידי אחרים, אלא **כיצד רואים ההורים את החינוך שהם עצמם מעניקים לילדיהם**. טבעי היה להעלות שאלה זו לדיון עם קבוצת ההורים המסיימת בראש פינה משום העובדה כי בחרו לא לשלוח את ילדיהם למערכת החינוך הפורמלית, ושבאופן מודע הם רואים בעצמם אחראים בלעדיים לחינוך ילדיהם. עם זאת, הדיון החינוכי-ההורי ב"מקום" שבו ההורים אחראיים לחינוך ילדיהם אינו בלעדי לקבוצה זו והוא נוגע לכל הורה אשר תופס את עצמו כאחראי לחינוך ילדיו, גם אם בשיתוף עם מערכת החינוך הפורמלית. זוהי למעשה הזמנה לבירור ה"אני ההורי" ולעיצוב המשך הדרך ההורית בפועל. הזמנה הנובעת מתפיסת ההורים כגורם המרכזי בחינוך ילדיהם - תפיסה שאינה רואה בהורים גורם מאיים כ"מבקר המערכת" או כעומדים מן הצד "הנותנים עצות לאחרים", ואין היא מייעדת להם תפקיד צרכני בלבד כ"לקוחות משרד החינוך".

לאור ההתנסות, נראה כי אם אנו שואפים לעורר חשיבה והתפתחות של כיוונים חדשים בחינוך בישראל חשוב לראות באוכלוסיית ההורים קהל יעד מרכזי וחשוב. ייתכן אף שאוכלוסייה זו צריכה לקבל עדיפות על פני המערכת הפורמלית המדינתית, בהיותה מקובעת בדפוס חשיבה ובמערכי כוח נוקשים, שאינם פתוחים וגמישים דיים כדי להשתנות. חשוב שהעבודה עם הורים תיעשה בדרך של מפגש עם ה"אנרגיות החינוכיות של ההורות", מה שיוצר מרחב פורה ותוסס לבדיקה עצמית, ליצירה של רעיונות חדשים ולקיום של השפעה הדדית עם מעגל העשייה ההורית המתמדת.

קבוצת ההורים שעמם נפגשתי בראש פינה אינה מייצגת, כאמור, את ציבור ההורים בישראל, ולקראת הרחבת הפעילות עם הורים כחלק מעבודת "פתיח" עולות שאלות מגוונות ביחס למתודולוגיית העבודה עם מגוון של קבוצות הורים ולאפשרויות ההנחיה של תהליכים מסוג זה.

למשל: האם ימצאו הורים את הזמן להקדיש למפגשים ואת הפניות המחשבתית לתהליך כזה? כיצד ניתן לעורר את המוטיבציה ואת תחושת האחריות המלאה של הורים ביחס להתפתחות ההשתייכות התרבותית של ילדיהם ולעוררם להעדיף גישה הורית אקטיבית בתחום זה על פני השארת החלק הזה לגן ולבית הספר? אולי ניתן דווקא לשאוב השראה מקבוצת הורי החינוך הביתי וליצור סביבה לשהייה משותפת של ילדים והורים, גם אם ההורים עסוקים בלימוד משלהם? נשאלת גם שאלה כיצד להגיע להורים בציבור הרחב על מנת לעניין אותם בתהליכים של הבהרת חזון חינוכי. הנגישות הקלה ביותר להורים היא דרך בתי הספר, אולם כלל לא בטוח שזה יתברר כערוץ הפורה בהקשר הנוכחי. הדפוס הרעיוני האחר המוצע כאן באופן הפנייה להורים וביחס לתפיסתם העצמית אינו תואם את הנורמות המקובלות ביחסי הורים-בית ספר, ולכן פנייה דרך בתי ספר יש סיכוי ש"תיפול" לקיבעון ולמערכים הקיימים. עם זאת, יכולה ההתנסות המדווחת בדוח זה לשמש השראה לכינון דפוס יחסים חדש בין ציבור ההורים לבית הספר. אולי מנקודת מבט כזו יכול בית הספר לשמש, למרות רוח הדברים הקיימת, אפיק פורה לעשייה מהסוג המוצע כאן.

לאור כל זאת נראה כי המשך והרחבה של עבודת "פתיח" עם אוכלוסיות הורים מצריכה פיתוח של פדגוגיה ייחודית לתחום זה. במסגרתה תפותחנה דרכי עבודה ייחודיות שמתאימות לאורח החיים היומיומי של הורים, שמתחשבות בקשת הרחבה של קבוצות השתייכות שונות בתוך החברה הישראלית ויוצרות את התנאים המתאימים לדיון כן ופתוח עבור כל קבוצת הורים ש"תשב לשולחן".

פיתוח שיח הורים ישראל-תפוצות

תחילתו של "פתיח" מקופלת בספר "מדברים חזון - הזמנה לדיון בתכלית החינוך היהודי". הספר נכתב מלכתחילה מתוך רצון לעורר דיון ולהשפיע על המציאות בתחום החינוך היהודי בצפון אמריקה. בתהליכים שהתרחשו בהתנסות בראש פינה ובתכנים שעלו בהם יש מעין דיאלוג עם הקולות הנשמעים בספר, והם מעידים, בין השאר, על הרלוונטיות של הספר הזה גם עבור הציבור היהודי בישראל. ההדהוד של אותם קולות חיזק בי את ההרגשה באשר לצורך וליכולת לרקום מערכת יחסים של למידה הדדית ואפילו משותפת בין הציבורים השונים שאליהם פונה "פתיח" בישראל ובתפוצות.

הפרק בספר שנקרא "לפני שערי בית הספר: ניסוי בפיתוח של תפיסת חזון חינוכי מתוך המעש" מציג תהליך שהתקיים בבית ספר יהודי בצפון אמריקה. התהליך הניב שאלות ותובנות שהן מעניינות לבדיקה ולבירור גם בישראל. אציע כאן סוגיה אחת לדוגמה: ד"ר דניאל מרום מצטט טקסט של

הסופר פיליפ רות, אשר מבחין בין "פסיכולוגיה עם תוכן" ל"פסיכולוגיה ללא תוכן" ביחס לחינוך היהודי שקיבל באמריקה. במקרה של רות "מה שקיבלת, אני חושב, היה פסיכולוגיה, לא תרבות ולא היסטוריה בכליותה. הנקודה הפשוטה כאן לדעתי היא שכל מה שקיבלת מהתרבות, מההיסטוריה, מהלימוד ומההלכה, קיבלת בקילוח דק, במנות קטנות. מה שקיבלת בשלמות אם כן, מה שחשת בשלמות, הוא מין פסיכולוגיה. והפסיכולוגיה יכולה להתרגם לשלוש מילים - יהודים טובים יותר... איכשהו היהודים היו טובים יותר. אני אומר זאת כעניין פסיכולוגי, איני טוען זאת כעובדה. הייתה תחושת ייחוד, ומשם ואילך היה עליך להמציא את ייחודך, להמציא כך את עליונותך... אני חושב שהדבר המדהים ... היה לקבל פסיכולוגיה ללא תוכן, או רק עם שיירי תוכן, ומשם ואילך להמציא את זה". הטקסט, אשר לטענת ד"ר מרום מבטא את הרגשתם של יהודים אמריקנים רבים שהנם הורים כיום, שימש אותו כדי לעורר עם המשתתפים שיח על יהדות אמריקה. כמו רות, הם דוחים את הפסיכולוגיה הזו. מהם שנמנעים מלתת חינוך יהודי לילדיהם, אחרים מבקשים לתת לילדיהם זהות יהודית המבוססת על פסיכולוגיה עם תוכן...". מעניינת הבדיקה גם ביחס להרגשותיהם של הורים ישראליים באשר ליחסים בין "פסיכולוגיה" לתוכן: *מה לתפיסתם קיבלו מהוריהם ומהסביבה שבה גדלו? מה הם נושאים כיום באמתחתם? מה ירצו להעביר לילדיהם? מה בכוחם להעביר לילדיהם? מה ירצו שילדיהם יקבלו מהסביבה משום שהם רוצים אך אינם יכולים לתת? הפסיכולוגיה של היהודים הישראליים שונה במקרים רבים מזו שקיבל פיליפ רות ("היהודים טובים יותר") וגם ה"תוכן" שקיבלו מהוריהם ושירצו להעביר לילדיהם הוא אחר, אולם התבוננות בשאלת החינוך דרך נקודת המבט שמציע פיליפ רות עשויה להעשיר את הדיון ההורי גם סביב חינוך בישראל כיום, ורמזים לכך ניתן למצוא בשיחות שהתקיימו בקבוצת ראש פינה.*

סקירת הקיים בישראל בתחומים שבהם עוסק המסמך

השאלות והדילמות אשר באו לידי ביטוי במפגשים בראש פינה בנושאים של זהות ישראלית וזיקה ליהדות אינם מייחדים את הורי החינוך הביתי והם משותפים להורים יהודים-ישראלים רבים. מכירור שערכתי נראה כי לא קיימות כיום בישראל מסגרות המלוות תהליכי כירור מסוג התהליך שהתרחש בראש פינה.

קיימות מסגרות רבות אשר פונות לקהל בוגר, ולקהלים מעורבים של ילדים והורים. מסגרות אלה מציעות תכנים מגוונים בתחומים של יהדות ותרבות ישראלית בדרך של לימוד ועשייה: גופים כמו מכללת עלמא, המדרשה להתחדשות יהודית באורנים, יהל"ם, אלול, פיוט, מחניים, בתי מדרש ועוד גופים רבים אחרים. פעילותם ענפה ומבורכת, אך קיים הבדל מהותי בין ההיצע שמציעות מסגרות אלה לבין התהליך שהתרחש בראש פינה. לדוגמה: כאשר בן או בת מגיעים למצוות מעמידים גופים אלה בפני ההורים והילד המעוניינים בכך מגוון של הצעות חלופיות ללימוד ולחגיגת טקס ההתבגרות. מה שאינו קיים, הוא מסגרת שתלווה את ההורים בכירור מקדים של השאלה האם ומדוע הם מוצאים לנכון לציין או לא לציין את הטקס הזה, איזו זיקה הם חשים כלפי הטקס וכלפי המסורת שטקס זה הוא חלק ממנה? מהי משמעות קיום או אי-קיום הטקס הזה בעבורם? גם אם שאלות אלו אמנם עולות בתהליכי הלימוד המוצעים, הן נידונות עם קהל שכבר החליט להגיע וחש צורך בלימוד התכנים היהודיים או בהתקרבות אליהם. במקרים רבים מוצעות התנסויות חווייתיות של היכרות עם התכנים היהודיים מתוך גישה המצדדת בבחירה על בסיס של התנסות חווייתית. בגישה זו אין פסול, אך יש לה מגבלות: האחת, התוודעות להתנסות המוצעת ולא למגוון אפשרויות שיכולות לשמש בסיס לבחירה השנייה, חסר בתהליכי עיבוד הבחונים את השתמעויות הבחירה ביחס להיבטים נוספים בחיי היחיד, המשפחה והקהילה.

כפי ששמעתי ממנהלי ומפעילי אחדות מהתכניות המשותפות להורים וילדים, המניע להשתתפות המשפחות בפעילויות המוצעות הוא לעתים קרובות ההזדמנות ל"זמן איכות" משותף להורים וילדים, זמן שהפך למצרך יקר ומוערך בתקופתנו. לכאורה, כמעט כל תוכן שהיה מוצע למפגשים, שלא נתפס כתוכן שלילי, היה מתקבל בברכה על ידי ההורים. לא בהכרח ההשתייכות התרבותית היא המניע המרכזי להשתתפות, אלא לעתים קרובות זהו הרעב הקיים ביחסי הורים וילדים לתקשורת ולקרבה.

הפעילויות הרבות המתקיימות אם כן, שהן ללא כל ספק בעלות חשיבות ומבורכות, אינן מעוררות ומלוות תהליכים של כירור זהות אצל הורים, ביחס לעצמם וביחס לחינוך ילדיהם, כמטרה בפני עצמה. כירור מסוג כזה, אם יתקיים, יכול להשפיע על החלטתם של הורים אם ובאיילו תכנים

ואופנים לבחור לציין אירועי חיים, מתוך מודעות ולא מתוך הרגל. בירור כזה יכול להוליד אצל המשתתפים תהליכים של יצירה תרבותית רלוונטית ועדכנית, רגישה ומודעת למארג הזיקות בהקשר התרבותי הרחב. הנחה זו רלוונטית לכל מגזרי האוכלוסייה בישראל ואינה מתייחסת רק לציבור המוגדר יהודי-חילוני, שבו הדוח הזה עוסק במיוחד.

ההתנסות בראש פינה נושקת לתחום נוסף - למסגרות אשר פונות אל ציבור ההורים כאל קהל מובחן בעל צרכים ייחודיים. למשל, "בתי ספר להורים", מכון אדלר, כתבי עת להורים, ערוץ ההורים בטלוויזיה, אתרי אינטרנט להורים. גופים אלה עוסקים בדרך כלל בתחום הפסיכולוגי-התפתחותי, ומציעים תכנים בעלי אופי ייעוצי. דוגמאות לנושאים העולים בהם בשכיחות גבוהה: בעיות שינה, הנקה, תקשורת עם מתבגרים, תפקידים בתוך המשפחה ולקויות למידה. נושא השייכות התרבותית והתלבטויות ההורים בתפקידם כמוסרי תרבות כמעט שאינו נידון, ואף אינו ניכר כצורך של ההורים המחפש מענה. הורים רבים פועלים בתחום זה מכוח ההרגל. המלצתי היא להגדיר כאחד היעדים של המשך פעילות "פתיח" את עירור מודעותם של הורים לתפקידם זה, שבירת דפוסי התפקוד מכוח ההרגל וקיום של דיון אקטיבי, יצירתי ופורה, תוך ניצול נגישותם ועצמתם של אמצעי התקשורת.

נושא נוסף שלא נבדק דיו ויש מקום להעמיק בו יותר הוא הקשר בין רמת האלימות הגבוהה בחברה הישראלית, ובכלל זה גם במערכת החינוך, לבין הבלבול בתחושות הזהות והשייכות אשר רווחים בקרב חלק ניכר מהאוכלוסייה. ד"ר מירטה פורמן מצביעה בספרה "ילדות כמרקחה"⁵ על ניגודיות קיצונית בין מסרים של הסתגלות לכלל, כניעה לדרישות הקבוצה וציות לסמכות בסיטואציות קולקטיביות לבין מסרים של אינדיבידואליזם קיצוני המושתת על ערכים של אסרטיביות, ספונטניות ותוקפנות, אשר מתבטא בהתנהגות הן כלפי בני קבוצת הגיל הן כלפי מבוגרים בעלי סמכות באינטראקציות בינאישיות בגני ילדים בישראל. ד"ר פורמן קושרת בקשר סיבתי את הניגודיות הקיצונית הזו להתפתחות תרבות של אלימות בקרב ילדים כלפי בני גילם ואף כלפי המבוגרים בגן. לא חקרתי את הנושא לעומקו ועם זאת אני מוצאת לנכון להעלות את ההשערה כי ריבוי ועיבוי תהליכים שיגדילו את רמת המודעות של ציבור המבוגרים (הורים, מחנכים, אנשי תקשורת ואחרים) לחוויית הזהות והשייכות שלהם עצמם, ולחוויה שאותה היו רוצים למסור לדור הבא, תביא לביסוס תחושות של זהות ושייכות שייתכן שיתרמו באופן מהותי להפחתת רמת האלימות במערכת החינוך ובחברה בכללותה.

בעקבות ההתנסות המתוארת במסמך זה הוחלט ב"פתיח" להרחיב ולהגביר פעילויות עם הורים. המעוניינים במידע נוסף ו/או ביצירת שיתופי פעולה בתחום זה יוכלו לפנות אל patiach@mli.org.il. כמו כן נשמח לקבל את תגובותיכם והצעותיכם.

הערות

1. דוגמאות להיבטים שבהם אנו שוקלים לעסוק בעתיד: האם ולאיזה שירות צבאי או חלופי אנו בוחרים לחנך את ילדינו לשאוף? לאילו ערכים ודרכי פעולה ביחסים של ילדינו עם סביבתם אנו בוחרים לחנך בחברה רוויית אלימות? - חופש, גבולות וסמכות בחינוך ילדינו - דיון מנקודת מבט ערכית מוסרית.

2. חינוך ביתי: עומד בניגוד ל"חינוך בית ספרי". הורים שבחרו בדרך זו אינם שולחים את ילדיהם לבית הספר. הילדים נמצאים במשך היום בסביבת הבית וההורים. יש מגוון צורות של חינוך ביתי: היעד של חלקו הוא למלא את תפקיד הלימוד הפורמלי בבית הספר, אבל באמצעים ובשיטות אחרות (schooling). בגישה זו לומדים הילדים הנשארים בבית על פי תכנית לימודים מובנית מתוך כוונה להגיע להישגים פורמליים המקובלים בבית הספר, לעתים בסיוע מורים פרטיים ולעתים בסיוע ההורים ומבוגרים אחרים. גישות אחרות, כדוגמת unschooling, אינן מועלות להשגת היעדים המוגדרים בבתי הספר הקונוונציונליים.

unschooling: גישה רווחת בתחום החינוך הביתי, שהדוגלים בה אינם שואפים לחקות את תפקוד בית הספר. הילדים אינם מחויבים ללמוד על פי תכנית לימודים מובנית, ולמעשה אינם מחויבים ללמוד כלל. ההנחה הבסיסית בגישה זו היא שילדים לומדים מרצונם מתוך סקרנות שיש בכל אדם מעצם טבעו. הדרך הטובה ביותר ללמוד היא מתוך חיקוי, ולכן השהייה במחיצת בני הבית משמשת מקור ללימודים. הילדים מוצאים לעצמם עיסוקים שונים במהלך היום ועוסקים בדברים שבהם הם מגלים עניין "מתוך עצמם" בליזיו ובהשתתפות הוריהם.

3. הקבוצה בראש פינה היא חלק מקהילה רחבה יותר - קהילת "באופן טבעי" - קהילה שבחרה בדרך חיים ובהורות שנתפסות כטבעיות בקרב חבריה. חדוה ורני כשר, מייסדי הקהילה, מוציאים לאור משנת 1995 את כתב העת "באופן טבעי" - עלון דו-חודשי בנושא חינוך, הורות טבעית ואורח חיים אקולוגי, בתפוצה של מאות עותקים. כמו כן, מרכזים חדוה ורני את פעילות אתר האינטרנט, ובכלל זה פורום פעיל מאוד בכתובת www.beofen-tv.co.il.

4. "לוח השנה העברי כמורה רחוני", "באופן טבעי", גליון מס' 32 דצמבר 2000.

5. "ילדות כמרחק, אלימות וצייתנות בגיל הרך", מירטה פורמן, הוצאת הקיבוץ המאוחד.

קרן מנדל

קרן מנדל נוסדה על ידי ג'ק, ג'וזף, ומורטון מנדל מן העיר קליבלנד שבמדינת אוהיו, ארצות הברית. משימתה העליונה היא לסייע בהספקת מנהיגות מעולה לארגונים ללא מטרות רווח. הקרן תומכת בתכניות להכשרת מנהיגות במוסדותיה שלה, וכן באוניברסיטאות ובארגונים נבחרים. גישת קרן מנדל לנדבנות מאופיינת בשכנוע העמוק שמנהיגים יוצאי דופן, אנשי מקצוע ומתנדבים כאחד, מהווים את הגורם המכריע בתרומה המשמעותית לקהילה ולחברה. מנהיגים כאלה מונחים על ידי חזון רב עוצמה לעתיד - המואר במטרות ברורות, יונק את השראתו מרעיונות עמוקים ומונע על ידי פתרונות יצירתיים לאתגרי ההווה.

תוכנית "פתיח"

תוכנית "פתיח" - יזמות קרן מנדל לפיתוח חזון בחינוך" פועלת לקידום יצירה רעיונית ומעשית בתחום החינוך בישראל. התוכנית עוסקת באתגרים המייחדים את החיים בישראל, ביניהם:

- אילו אפשרויות טמונות בחיבור הייחודי יהודי-ישראלי?
- כיצד ניתן ליצור מרחב חינוכי המממש ערכים רב-תרבותיים בישראל?
- מהי דמותה הרצויה של השפה העברית בחינוך ישראלי? אילו השלכות מעשיות יכולות להיות לדמות זו בתחום החינוך ובאמצעי התקשורת?
- איזה תפקיד ממלא כיום זיכרון השואה בהגדרת הישראליות? אילו תפקידים חלופיים יכול למלא הזיכרון הזה?
- אילו אפשרויות חינוכיות וחברתיות חבויות במרחב שבו חיים יהודים וערכים יחד במדינה יהודית דמוקרטית?

"פתיח" היא חלק מפרויקט בינלאומי של קרן מנדל, שנוסד בידי פרופסור שלמה פוקס ז"ל ופועל בשם Visions of Jewish Education project בצפון אמריקה.

בישראל, פועלת תוכנית "פתיח" בשיתוף פעולה עם אנשי רוח, אנשי תקשורת ומחנכים ופונה לאנשי מקצוע ולציבור הרחב